

विषः

अप विद्यायां चिकित्सा । तत्र स्थावरविषस्य चिकित्सा ।
 “स्थावरेण विवेकापेनरं यत्नेन वामयेत् ।
 वमनेन समं नास्ति यतस्तस्य चिकित्सितम् ॥
 विषमत्वयं सुखाच्च तीक्ष्णश्च कथितं यतः ।
 अतः सर्वविषे युक्तः परिवेषितुं श्रूयते ॥
 औष्ण्योत्प्रेक्षादिशेषेण विषं पिपितं प्रकीपयेत् ।
 वामितं सेचयेत्सत्त्वाच्छीतलेन जलेन च ॥
 पाययेन्मधुसर्पिर्भ्यां विषमं भेषजं द्रुतम् ।
 भोक्तुमन्त्रं रवं दद्यात् चस्येन्मरिचानि च ।
 यस्य यस्य च दोषस्य पद्मेज्जानि भूरिशः ।
 तस्य तस्यौषधेः क्रुष्याद्विपरीतबुधेः क्रियाम् ॥
 शालयः बटिकाश्चैव कोरदूषाः प्रियङ्गवः ।
 भोजनार्थं विवासानां हृताः पटुषु सैन्धवम् ॥”
 प्रियङ्गुः कङ्कः ।
 “मूलत्वकपत्रपुष्पाणि वीजश्चेति शिरीषतः ।
 मवां मन्त्रेण संपिष्टं वेपाद्विषहरं भवेत् ॥
 दूषीविषार्थः सुस्निग्धसर्द्धं चाघञ्छुद्धितम् ।
 पाययेद्मदं सुखमिदं दूषीविषापहम् ॥
 पिप्यतीधामकं मांघी जोष्रमेला सुवर्चिका ।
 मरिचं बालकं चेला तथा कनकमेरिकम् ॥
 चौद्रयुक्तः कषायोऽयं दूषीविषमपोहति ॥”
 ध्यामकं रोहिषम् । तदभाभि उशीरं देयम् ।
 कनकमेरिकं सोबागेरु इति लोके । अतन्त-
 मारक्तम् ॥३॥ अप जङ्गमविषस्य चिकित्सा ।
 “अभयां रोचनां कुष्ठमर्कपुष्यं तथोत्पलम् ।
 नलवेतसम्भ्रानि गरलं सुरवां तथा ॥
 सकलजङ्गं समञ्जिष्टामनन्ताश्च श्रतावरोम् ।
 शङ्गाटकं समञ्जाश्च पद्मकेशरमित्थपि ॥
 कस्त्रीज्वल पपैत् सपिः पयो दद्याच्चतुर्गुणम् ।
 सन्धकूपकेऽवतीर्षे च श्रूयते तस्मिन् विनिः-
 चिपेत् ॥
 सर्पिस्तुभ्यं भिषक् चौद्रं कतरत्तं निधापयेत् ।
 विषाणि हन्ति दुर्गाणि गरदोषकृतानि च ॥
 अशाहन्ति विषं सर्वं गरैरुपहितौ लक्षाम् ।
 योग्यन्तमकं कङ्कं मांससादं विषञ्जताम् ॥
 नाश्रयत्तज्जनाभ्यङ्गपानवस्त्रिषु योजितम् ।
 सपेकीटाखुलतादिदृशानां विषहृत् परम् ॥”
 स्त्रुपाश्रुद्धि इतम् ॥
 “धुल्लूरस्य शिषा पेया चीरेण परिपाविता ।
 अङ्गोर्ध्वश्रया चापि श्वविषयो प्रयत्नतः ॥
 रजनीयुगपत्तङ्गमञ्जिष्ठानागकेशरेः ।
 श्रोतान्मुपिष्टेराशेषः सद्यो ज्ञातं विनाशयेत् ॥
 चीरकस्य कृतः कस्त्री हृतसैन्धवसंयुतः ।
 सुखीयो मधुना वेपो टुचिकस्य विषं हरेत् ॥
 त्रन्धमाप्राय सुदितस्यैवावर्षद्वयस्य तु ।
 टुचिकेन नरो विहः श्वाङ्गवति निम्बिः ॥”
 इति विवाधिकारः । इति भावप्रकाशः ॥७॥
 गारिभाषिकविषा यथा,—
 “न विषं विषमिच्छाद्गुणस्य विषसुच्यते ।
 देवस्य चापि यत्नेन सदा परिहरेततः ॥”
 इति कौर्भे उपविभागे १५ अथावः ॥

विषमः

अपि च ।
 “दुरधीता विषं विद्या अजीर्णे भोजनं विषम् ।
 विषं गोष्ठी दरिद्रस्य दृढस्य तरुणी विषम् ॥
 विषं चन्द्रमयं राज्ञी विषं राज्ञोऽनुकूलता ।
 विषं स्त्रियोऽप्यन्यदृदो विषं चाधिरवोचितः ॥”
 इति चाणक्यम् ॥
 विषकण्टकिनो, स्त्री, (विषयुक्तः कण्टकोऽस्या
 अस्तीति । इतिः । डीम् ।) बन्ध्याकर्कोटकी ।
 इति राजनिर्घण्टः ॥ (अस्याः पथ्यायो यथा,—
 “बन्ध्याकर्कोटकी देवी कन्यायोगेश्वरीति च ।
 नागारिनक्रदमनी विषकण्टकिनो तथा ॥”
 इति भावप्रकाशस्य पूर्वखण्डे प्रथमे भागे)
 विषकन्दः, पुं, (विषयुक्तः कन्दो यस्य ।) नीलकन्दः ।
 इति राजनिर्घण्टः ॥
 विषवा, स्त्री, गुडूची । इति शब्दचन्द्रिका ।
 विषवाती, [न] पुं, (विषं हन्तीति । हन +
 क्तिङिः ।) शिरीषवृक्षः । इति शब्दमाणा ।
 विषनाशके, त्रि ।
 विषमः, पुं, (विषं हन्तीति । हन + टक् ।) शिरीष-
 वृक्षः । इति शब्दचन्द्रिका । यथाशः । विभी-
 तकः । इति राजनिर्घण्टः । चम्पकवृक्षः । इति
 जटाधरः । विषनाशके, त्रि । (यथा, मनुः ।
 ७ । २१८ ।
 “विषमैरगदेऽस्य सर्वद्वयाणि योजयेत् ।
 विषमनि च रत्नानि नियतो धारयेत् सदा ॥”
 विषमौषधानि यथा,—
 मधुरवाच ।
 “रघोन्नानि विषमनि यानि धार्याणि भूषणा ।
 अगदादि समाचक्षु तानि घ्नन्मैष्टतावर ॥
 मत्स्य उवाच ।
 विख्यातकायवचारं पाटला वाञ्छिकोषणा ।
 औषधीं प्रलकोयुक्ता निष्काय्य प्रोक्ष्यं परम् ।
 सविषं प्रोक्षितं तेन सद्यो भवति निम्बिषम् ॥१॥
 यवसेन्धनपानीयवस्त्रश्रयासनीदनम् ।
 कवचाभरणं कृत्वा बालयजनवेष्टनी ।
 श्रेष्ठः पाटल्यतिविषा गोपी भार्गो पुनर्नवा ।
 समञ्जाट्टकमूलज्वलकपित्तवृषशोणितम् ।
 सहदन्शठलदत्तं प्रोक्ष्यं विषनाशनम् ॥२॥
 नासा प्रियङ्गु मञ्जिष्ठा सममेला हरेणुका ।
 सयष्टा मधुना युक्ता वधुपिपेन कल्किता ।
 विखनेद्गोविषाण्यस्य सपराचं महीतले ।
 ततः कृत्वा मयिं देन्वा बह्वं हस्तेन धारयेत् ।
 संसृष्टं सविषन्नेन सद्यो भवति निम्बिषम् ॥३॥
 मनो जलं शमीपुष्यं दुर्द्धमं चैव कर्षकाः ।
 कपित्थकुष्ठमञ्जिष्ठाः पिप्पेन शुष्णकल्किताः ।
 शुनो गोः कपिलायाश्च सौम्यास्त्रियापरोऽगदः ।
 विषजित् परमं कार्यं मथिरत्नञ्च पूर्वेषत् ।
 अशिका जतुका वापि हस्ते बद्धा विषापहा ॥४॥
 हरेणु मांघी मञ्जिष्ठा रजनी मधुका मधु ।
 अचलक सुरसं वाचासुपितं पूर्ववदसुवि ॥
 वादिनाञ्च पताकाश्च पिष्टेरेतेः प्रवेपिताः ।
 शुला हृदाश्च चाप्राय सद्यो भवति निम्बिः ॥५॥

विषमः

प्रायश्चं पञ्चलवचं मञ्जिष्ठा रजनीद्वयम् ।
 स्येला चिहृतापचं विडङ्गमिन्द्रवावकी ॥
 मधुकं वेतसं चौद्रं गोविषाण्ये निधापयेत् ।
 तस्माद्दुष्कासुना माषा प्रागुक्तं योजयेत्तथा ।
 विषं सुक्तं जारयति निम्बिषेऽपि न दोषहतम् ॥६॥
 सक्तुं सर्वरुषोपेतं सर्वपा एतवाजुकेः ।
 सुवर्णा तस्करतरोः कुसुमैरस्यु नस्य तु ।
 धूपो वासुदे हन्ति विषं स्थावरजङ्गमम् ।
 न तत्र कीटाः सविषा न दहं रसरीरुपाः ।
 न ज्ञाया कस्मैश्चान्न धूपोऽयं यत्र दहति ॥७॥
 कल्कितेषु टुच्यचौरपलाशप्रदमवल्कलेः ।
 दून्नेनवाजुसरवागजुकीतकुक्षीयकेः ।
 कायः सर्वोदकार्येषु काकमाचौयुतेऽतः ॥८॥
 रोचनापत्रनेपालीकुसुमैस्त्रिकलोऽन्वहम् ।
 विषेन वाध्यते स्याच्च नरनारीरुपप्रियः ॥९॥
 चर्बेहंरिद्रामञ्जिष्ठाकिण्विहोकायनिम्बेः ।
 दिग्धं निम्बिषतामेति गात्रं सर्वविषाहृतम् ॥१०॥
 शिरीषस्य फलं पत्रं पुष्यं लघुमूलमेव च ।
 गोमूत्रघृष्टो ह्यगदः सर्वकर्मकरः सुतः ॥११॥
 एकवोरमहौषधः श्रयश्च चातः परं द्विज ।
 बन्ध्याकर्कोटकी राजन् विष्णुकान्ता तथोत्कटा ।
 शतमूलो श्रतानन्दो वला मोचा पटोकिना ।
 सोमा पिण्डनिशा चैव तथा दम्बरुहा च या ।
 स्यावे कमलिनी या च विशाली शृङ्गमूलिका ॥
 चकाली हस्तिचकाली गोचकाली च
 गन्धिका ।
 रक्ता चैव महारक्ता तथा वहिंश्रिखा च या ।
 कीषतकी गन्तमाणा पिपासा शुभलक्षणा ।
 वारणा च सुगन्धा च तथा वै गन्धनाकुली ॥
 ईश्वरी च शिलीमुषी च सोमली वंशताजिका ।
 जतुकाली महाश्वेता चैता च मधुयष्टिका ।
 बज्रंटाः पारिभद्रश्च तथा वै विन्धुवारिका ।
 जीवानन्दा वसुमती नर्मनागरकण्टकी ॥
 ताजता जालयाताला तथा च वटपत्रिका ।
 कार्पेश्वरी महाभौजा कट्टरं हंसपादिका ॥
 मङ्गकपर्णी वाराही दे तथा तक्षुलीयके ।
 सर्पिणी जवला ब्राह्मी विष्णुरूपा सुखशूरी ॥
 रजापहा टुचिकरो तथा श्ल्यापहा च या ।
 पत्रिका रोहिणी चैव रक्तमाला महौषधी ॥
 तथामलकवन्दां या च चित्रा पटोलिका ।
 काकोली चौरकाकोली पीलुपर्णी तथैव च ॥
 केश्रिणी टुचिकाली च महानागा श्रतावरी ।
 तथा गरुडवेगा च स्यावे कुसुदिनी तथा ॥
 स्यावे चोत्पलिनी या च महाभूमिलता च या ।
 उन्मादिनी सोमराजी सर्वरत्नानि यापिषेव ॥
 विशेषाभरकतान्यत्र कीटपत्रं विशेषतः ॥
 जीवन्ताश्च मखयः सर्वे धार्या विशेषतः ॥१३॥
 रघोन्नाश्च यशस्याश्च ज्ञाया वेतालनाशनाः ।
 विशेषाभरनागाश्च गोखरोरुश्चसुद्धवाः ॥
 सर्पतिरिगोमायुधुमङ्गकजाश्च ये ।
 सिंहवाचसंमाञ्जरीरुपिवावरसम्भावाः ॥
 कपिल्लवाणगोघाहिमहिषेय भवाश्च ये ॥